

Meten en riten

Fenneke Sysling

Samenvatting

Dit essay is een geschiedkundige reflectie op de toenemende meetbaarheid van het menselijk lichaam en gedrag. Aan de hand van de geschiedenis van babyboeken laat ik zien hoe meten een ritueel karakter kan krijgen. De pagina's in babyboeken voor het meten van gewicht en lengte waren afkomstig uit het domein van de geneeskunde. Voor artsen was het belangrijk dat moeders de verantwoordelijkheid namen voor de gezondheid van hun kind en daar ook de hulpmiddelen voor hadden, maar voor ouders ging het meten ook symboliseren dat de baby uitgroeide tot een kind met een eigen persoonlijkheid. De metingen en het noteren van de resultaten kregen daarmee een rituele aard. Dit suggereert dat ook het steeds gangbaardere meten van het lichaam met digitale apps is te beschouwen als rite van het moderne leven, waarbij de cijfers soms minder betekenis hebben dan de herhaalde handeling.

Digitale technieken stellen ons in staat steeds meer aspecten van ons lichaam of gedrag te meten, zoals hartslag, slaap of de afgelegde afstand na een rondje rennen door het park. Deze metingen kunnen inzicht geven en aanzetten tot verandering of een bezoek aan de dokter; evengoed kunnen we ze na een tijdje weer negeren. Eén facet van de toenemende meetbaarheid van het menselijk lichaam heeft tot nu toe weinig aandacht gekregen, maar komt aan het oppervlak wanneer we het meten in een historisch perspectief plaatsen: de rituele aard van de metingen.

Bij een ritueel denkt men in de eerste plaats aan grootse evenementen als kroningen of bruiloften, maar ook minder imposante momenten kunnen als ritueel worden gezien. Een ritueel is in dit kader een handeling waarvan de betekenis de handelingen zelf overstijgt en die aan overtuigingskracht wint door herhaling en zorgvuldige uitvoering.¹ De rituele aard van meten komt naar voren in het historische voorbeeld van babyboeken, en dan vooral het bijhouden van lichaamsgewicht en lengte daarin.

Babyboeken zijn sinds het einde van de 19e eeuw een steeds vertrouwder object geworden in huishoudens met kleine kinderen. Het zijn boeken waarin ouders, meestal de moeder, de groei en vorderingen van baby's bijhielden. Het babyboek is in de loop der jaren geëvolueerd tot de huidige groeigids van het consultatiebureau, waarin groei wordt vastgelegd en tegelijk voedings- en opvoedtips te vinden zijn. Minder officiële varianten zijn te koop in allerlei soorten en maten.

Deze boeken zijn een interessante bron om de kwantificering van het lichaam nader te bestuderen, aangezien de eerste babyboeken door medische professionals werden geschreven en aangeraden, maar ouders aan het meten al snel ook een eigen betekenis gaven. Dit werpt een nieuw licht op de huidige digitale zelfmeettechnieken en werpt de vraag op of we deze zelfmetingen kunnen classificeren als nieuwe riten van het moderne leven.

Het eerste babyboek

Het eerste babyboek dat in Nederland verkocht werd, was de vertaling van een Frans werk uit 1869, geschreven door Jean-Baptiste Fonssagrives, een arts die actief was in de Franse hygiënebeweging. Fonssagrives moedigde moeders aan om de groei van hun kind vanaf de geboorte continu op papier bij te houden: 'Geen theorieën, geen hypothese – precieze feiten, met hun datums en niets meer dan dat'.² Volgens de Franse historica Catherine Rollet was het babyboek 'een instrument bij uitstek om gezinnen het idee van methodische en nauwkeurige zorg bij te brengen'.³ Fonssagrives' babyboek werd in het Nederlands uitgebracht rond 1875 als 'Dagboek voor moeders tot het houden van aantekeningen betreffende de gezondheid der kinderen', bewerkt door Nederlandse sociaal-geneeskundige Samuel Senior Coronel. Er was een versie voor jongens en een voor meisjes.⁴ 30 jaar eerder had de eveneens Nederlandse arts Gerard Allebé moeders al aangespoord om een dagboek bij te houden,⁵ maar met Fonssagrives' boek was er nu ook een voorbeeldmodel. In zijn inleiding schreef Coronel in de geest van Fonssagrives dat het niet vreemd was om een huisvrouw van deze tijd, die ook geacht werd een huishoudboekje bij te houden, te vragen de ontwikkeling van haar kinderen in een boek vast te leggen. Vooral het wegen van het kind vond hij belangrijk: 'Niets is misschien tot beoordeling van den gezonden of zieken staat en van den invloed van den verschillenden leefregel[s] van meer belang, dan het wegen van het ligchaam op gezette tijden en de uitkomsten daarvan te vergelijken met die van vroeger'.⁴

Gewicht, lengte en moederschap

In de tweede helft van de 19e eeuw werd steeds meer belang gehecht aan lengtemetingen en aan het wegen van baby's en kinderen. Daarmee maakte een subjectieve inschatting van groei en gezondheid plaats voor een meer cijfermatige aanpak. Deze aanpak kon alleen ontstaan door de groei van de kwantitatieve geneeskunde en – als onderdeel daarvan – de medische statistiek, die het mogelijk maakte gemiddelde waarden vast te stellen en groepen te vergelijken. De generatie van hygiënistische artsen in deze periode maakte zo bijvoorbeeld lichaamslengte tot maatstaf van gezondheid in een vergelijking tussen kinderen die wel en niet aan

kinderarbeid deden.

In deze periode was er ook steeds meer aandacht voor de gezondheid van het pasgeboren kind; de kindergeneeskunde kwam op als discipline, kinderziekenhuizen werden opgericht en er verschenen steeds meer publicaties over zuigelingen. Dit betrof zowel medische artikelen als opvoedkundige naslagwerken voor moeders uit de middenklasse. Die moeders stonden centraal in de pogingen van de hygiënisten om moderne ideeën over gezondheid in het huishouden te introduceren en werden gestimuleerd om een wetenschappelijk verantwoord moederschap te cultiveren.⁶⁻⁹ Ook het babyboek ontstond om moeders aan te moedigen de gezondheid van hun kroost serieus te nemen en het introduceerde de lengte en het gewicht van het kind als maat om die gezondheid in te schatten. Gestandaardiseerde groeicurven brachten daarbij een nieuwe norm, met de bijbehorende onzekerheid als de groei van die norm afweek.

Het systematisch wegen van kinderen werd een van de activiteiten van consultatiebureaus, waarvan het eerste in 1901 in Den Haag werd begonnen door B.P.B. Plantenga. Hij combineerde er, naar voorbeeld van de zogenoemde 'gouttes de lait' in Frankrijk, medisch advies met het uitgeven van gesteriliseerde melk voor moeders die geen borstvoeding konden geven.¹⁰ In 1972 werd de lengtemeting een vast onderdeel van een consultatiebureaubezoek en vanaf 1978 werd de groeigids gepubliceerd, met opvoedtips en in een taal die ook begrijpelijk moest zijn voor laagopgeleiden.

Van wetenschap tot ritueel

Het bijhouden van lengte en gewicht in de babyboeken pakte echter iets anders uit dan de artsen voor ogen hadden. Neem bijvoorbeeld het invulboek 'Eerste levensjaren', met tekeningen van Henriëtte Willebeek le Mair, waarvan vanaf 1910 honderden stuks per jaar werden verkocht. Dit boek was frivoler van uiterlijk dan dat van Fonsagrives, met illustraties van zoete baby's. Het boek had pagina's waar gewicht en lengte op konden worden bijgehouden en ingetekend in grafiekjes, maar ook bladzijden om herinneringen op te schrijven, met de suggestie aan moeders om de omtrek van de handjes en voetjes van hun kind te tekenen en een lokje haar in het boek te plakken.¹¹

Dit voorbeeld geeft aan dat het wegen en meten van een louter medische aangelegenheid deels verwerd tot het creëren van een tastbare herinnering, waarbij het babyboek fungeerde als een souvenir voor de toekomst en het startpunt van het biografische narratief van het kind. In 'Eerste levensjaren' lezen we daarover dat het boekje herinneringen brengt 'die zoo licht vergeten worden of verloren raken. Een boek dus, welks samenstelling U veel genot zal verschaffen, en in welks bezit ge U steeds meer zult gaan verheugen; later een vraagbaak voor Uwe omgeving en een stuk van waarde voor Uw kindje, als het groot is'.¹¹ Ook volgens Coronel zullen kinderen 'in deze aantekeningen het stoffelijk bewijs terugvinden van de zorgen aan hen besteed, van de onrust en slapeloze nachten, die zij gekost hebben'.⁴

Het wegen en meten kan in deze context gezien worden als ritueel, omdat het gaat om een herhaalde activiteit, die plaatsvindt op een specifiek moment – bijvoorbeeld als het kind een week of een maand oud is –, volgens voorgeschreven regels – met een weegschaal, met of zonder kleren – en die met aandacht wordt uitgevoerd, maar waarvan de betekenis losgezongen is van de oorspronkelijke medische betekenis van het cijfer dat werd afgelezen.¹²

Rituelen kunnen veel verschillende betekenissen, bedoelingen en gevolgen hebben, zoals de bevordering van sociale cohesie of de bevestiging van macht. Meer recentelijk zijn antropologen gaan benadrukken dat rituelen niet alleen een reflectie van ideeën zijn, maar dat het uitvoeren van rituele handelingen ook een vormende kracht kan hebben. Ook historici hebben laten zien dat technieken en handelingen die helpen om de individuele identiteit vorm te geven een repetitief en ritueel karakter hebben, bijvoorbeeld het bijhouden van een dagboek.¹³⁻¹⁵ In het voorbeeld van de babyboeken heeft de rituele handeling zowel sociale als vormende waarde: het is een moment voor het gezin om stil te staan bij het snelle opgroeien van het kind en kan later als deel van het levensverhaal aan het kind worden doorgegeven. Dat betekent niet dat ouders nooit meer met de medische betekenis van meten bezig waren; dat gebeurde bijvoorbeeld nog steeds op een consultatiebureau. Het betekent wel dat er een behoefte was aan het vastleggen van kinderlevens en daarmee een markt voor 'naslagwerken' als het babyboek, waarin het meten goed paste.

Conclusie

De oorsprong van het babyboek met pagina's voor het meten van gewicht en lengte lag in het domein van de geneeskunde. Voor artsen was het belangrijk dat moeders de verantwoordelijkheid namen voor de gezondheid van hun kind en daar ook de hulpmiddelen voor hadden. Naast deze medische signaalfunctie kregen de babyboeken de symbolische functie van het kweken van herinneringen aan de korte babytijd. De regelmaat en de zorgvuldige uitvoering gaven deze metingen en het noteren van de resultaten een rituele aard, die bijdroeg aan de vormgeving van het levensverhaal van de baby. Dit laat zien dat het bijhouden van lengte en gewicht in babyboeken niet simpelweg een voorbeeld was van toegenomen invloed van de medische stand in het gezinsleven door opgelegde zelf-monitoring, maar dat de metingen in een andere context tevens een nieuwe betekenis kregen.¹⁶⁻¹⁸

Voor de één heeft meten dus een heel duidelijke medisch doel, terwijl het voor de ander een rite kan worden in het dagelijks leven die deels losstaat van zijn oorspronkelijke bedoeling. Het kan daarom zinvol zijn om ook het meten van het lichaam met digitale apps te zien als rite van het moderne leven, waarbij de cijfers minder betekenis hebben dan de herhaalde handeling.

- Online artikel en reageren op ntvg.nl/D3554
- Universiteit Utrecht, afd. Geschiedenis en Kunstgeschiedenis, Utrecht: dr. F. Sysling, *historica*.
- Contact: F. Sysling (f.h.sysling@uu.nl)
- Belangenconflict en financiële ondersteuning: er zijn mogelijke belangen gemeld bij dit artikel. Een ICMJE-formulier met de belangenverklaring van de auteur is online beschikbaar bij dit artikel.
- Aanvaard op 3 april 2019
- Citeer als: *Ned Tijdschr Geneeskd*. 2019;163:D3554

Literatuur

1. Bell C. *Ritual theory, ritual practice*. Oxford: Oxford University Press; 1992.
2. Fonssagrives JB. *The mother's register: current notes of the health of children (boys)*. New York: Nation Press, John Ross & Company; 1872. p. 8.
3. Rollet C. History of the health notebook in France: a stake for mothers, doctors and state. *Dynamis*. 2003;23:143-66. [Medline](#)
4. Fonssagrives JB. *Dagboek voor moeders tot het houden van aantekeningen betreffende de gezondheid der kinderen*. Vertaald uit het Frans, met een inleiding van Samuel Senior Coronel. Schiedam: Van Dijk & Comp; ca. 1875. p. 15.
5. Allebé GAN. *De ontwikkeling van het kind naar ligchaam en geest: eene handleiding voor moeders bij de eerste opvoeding*. Amsterdam: Carelsen; 1845.
6. Houwaart ES. *De hygiënisten: artsen, staat en volksgezondheid in Nederland 1840-1890*. Groningen: Historische Uitgeverij; 1991.
7. Gijswijt-Hofstra M, Marland H. *Cultures of child health in Britain and the Netherlands in the twentieth century*. Amsterdam: Rodopi; 2003.
8. Apple R. *Perfect motherhood: science and childrearing in America*. New Brunswick: Rutgers University Press; 2006.
9. Grant J. *Raising baby by the book: the education of American mothers*. New Haven: Yale University Press; 1998.
10. Van Lieburg MJ. *Een eeuw consultatiebureau in Nederland 1901-2001*. Rotterdam: Erasmus Publishing; 2001.
11. Willebeek le Mair, H. *Eerste levensjaren, met teekeningen van Henriëtte Willebeek le Mair*. Rotterdam: Nijgh & van Ditmar; 1910.
12. Bell C. *Ritual: perspectives and dimensions*. Oxford: Oxford University Press; 1997.
13. Mahmood S. *Politics of piety: the Islamic revival and the feminist subject*. Princeton: Princeton University Press; 2005.
14. Foucault M. *Technologies of the self*. In: Martin LH, Gutman H, Hutton PH (red). *Technologies of the self: a seminar with Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press; 1988.p. 16-49.
15. Baggerman A, Dekker R (red). *Controlling time and shaping the self: developments in autobiographical writing since the sixteenth century*. Leiden: Brill; 2011.
16. Foucault M. *Discipline and punish*. New York: Random House; 1977.
17. Foucault M. *The history of sexuality, part one. The will to knowledge*. New York: Pantheon; 1978
18. Rose N. *Governing the soul: the shaping of the private self*. London: Free Association Books; 1989.